

А. А. Прыгодзіч

*Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт
Мінск, Рэспубліка Беларусь
e-mail: elpr7@tut.by*

ДА ПЫТАННЯ АБ СКЛАДАНЫХ ТАПОНІМАХ

У артыкуле на матэрыяле нямецкага тапанімікона аналізуецца структура і словаўтваральныя тыпы складаных тапанімічных найменняў на фоне адпаведных адзінак беларускай тапанімікі, разглядаецца тапанімічная выдзяляльная функцыя, вылучаюцца назвы ў форме прыназоўнікава-іменных канструкцый, прасторавыя адносіны паміж дэнататамі, штучныя аб'яднанні слоў.

Ключавыя словы: тапанімія; складаныя тапонімы; словаўтваральныя сродкі; кампаненты; кампазіты; апелятыў.

Е. А. Пригодич

*Белорусский государственный университет
Минск, Республика Беларусь
e-mail: elpr7@tut.by*

К ВОПРОСУ О СЛОЖНЫХ ТОПОНИМАХ

В статье на материале немецкого топонимикона анализируются структура и словообразовательные типы сложных топонимических наименований на фоне соответствующих единиц белорусской топонимии, рассматривается топонимическая выделительная функция, выделяются названия в форме предложно-именных конструкций, пространственные отношения между денататами, искусственные объединения слов.

Ключевые слова: топонимия; сложные топонимы; словообразовательные средства; компоненты; композиты; апеллятив.

A. A. Pryhodzich

*Belarusian State University
Minsk, Republic of Belarus
e-mail: elpr7@tut.by*

TO THE QUESTION OF COMPLEX TOPONYMS

Based on the material of the German toponymicon, the article analyzes the structural and derivational characteristics of complex toponymic names, provides examples from Belarusian toponyms, examines the toponymic excretory function, names in the form of prepositional-nominal constructions, spatial relations between denatates, artificial combinations of words.

Key words: toponymy; word-forming means; components; composites; structural-word-forming characteristic; appellation.

Аналіз словаўтваральных сродкаў у даследаванні праблем тапаніміі з’яўляецца важным і неабходным. Структурна-словаўтваральная характарыстыка дазваляе вызначыць час і грамадска-гістарычныя ўмовы ўзнікнення ўласных геаграфічных назваў, на сінхронным і дыяхранным зрэзах дае магчымасць “прасачыць працэс тапанімізацыі і храналогію ўзнікнення асобных тапанімічных фармантаў” [1, с. 20], даследаваць тапонімы ў сукупнасці, выявіць словаўтваральныя кампаненты. “Апрача таго, пры такім падыходзе з’яўляецца магчымасць вылучыць апазіцыі і дыферэнцыйныя прыметы ўнутры тапанімічных класаў, якія з’яўляюцца арганізуючым цэнтрам тапанімічнай словаўтваральнай сістэмы” [2, с. 8]. Тапонімам уласціва свая спецыфіка словаўтварэння, яны як другасныя ўтварэнні ад апелятыўнай лексікі звычайна матываваныя ў сваім паходжанні пазамоўнымі сувязямі аб’ектаў, назвы якіх уступілі ў пэўныя адносіны словаўтваральнага тыпу.

Па сваім паходжанні складаныя тапонімы або кампазіты [3, с. 32] уяўляюць спалучэнні, што ўзніклі шляхам марфалага-сінтаксічнага ўтварэння асноў і маюць цэласнае афармленне [4, с. 10]. Напрыклад, у нямецкай тапаніміі -- *Neuenhaus, Neuenrade, Neuensalz, Neuerburg, Neuzelle, Neukirchen, Neumark, Neumühle, Neumünster, Neundorf, Neunheilingen, Neunkhausen, Altenburg, Altenkirchen, Altensteig, Altentreptow, Altlandsberg, Altbach, Altertheim, Altfraunhofen, Althegnenberg, Altheim, Altenholz, Altenkrempe, Altenkunststadt, Althornbach, Althütte, Althüttendorf, Altkalen, Altlandsberg, Altleiningen*; у беларускай тапаніміі -- *Навагрудак, Наваполацк, Наваселле, Навабудка, Новабудоўля, Наўгароды, Навадворцы, Наваельня, Новалукомль, Навадзяражыя, Наваполе, Навасады, Навасёлкі, Навасёлы; Старапільня, Стараволя, Стараград, Старадворцы, Старадубка, Стараселле, Старамельніца, Старамлын.*

Пры ўтварэнні нямецкіх тапонімаў такога тыпу пераважна выкарыстоўваюцца некалькі кампанентаў, першымі з якіх з’яўляюцца кампазіты *Neuen-, Neuer-, Neu-, Alten-, Alt-*, якія і выконваюць выдзяляльную тапанімічную функцыю. Параўн., напрыклад: *Altenkirchen* -- *Neukirchen, Alt Bukow* -- *Neubukow, Altenbuch* -- *Neuenbuch*. Пры ўтварэнні большасці складаных тапонімаў разглядаемых беларускіх тапонімаў пераважна выкарыстоўваюцца атрыбутыўныя і субстантыўныя кампаненты: *Новая + будка > Навабудка, Новая + будоўля > Новабудоўля, Старая + пільня > Старапільня, Старая + мельніца > Старамельніца, Стары + млын > Старамлын.*

Да складаных тапанімічных найменняў адносяцца і штучныя аб’яднанні слоў тыпу *Рудня-Слабада, Рудня-Альхоўка, Рудня-Цата, Ачоса-Рудня, Буда-Сафіеўка, Буда-Люшаўская, Буда-Сафіеўка.*

Штучныя тапонімы-кампазіты не звязаны паміж сабою граматычнымі адносінамі [5, с. 143]. У нямецкім тапаніміконе вылучаюцца назвы з дэфісным афармленнем кампанентаў *alt/neu: Neu-Isenburg Neu-Anspach, Neukirchen-Vluyn, Neumarkt-Sankt Veit Neu-Anspach, Neu-Bamberg, Neustadt-Glewe, Neu-Ulm.*

Спецыфічны пласт тапонімаў з кампазітамі *alt-neu* утвараюць найменні ў форме прыназоўнікава-іменных канструкцый. Падобныя адзінкі нараджаліся ў сувязі з неабходнасцю канкрэтызаваць арыентацыю аб'екта, калі патрабавалася апісаць канкрэтнае месцазнаходжанне дэнатата. Прыназоўнікавыя канструкцыі, або так званыя арыентуючыя назвы, узніклі на базе лакальных арыенціраў. Прасторавыя адносіны паміж дэнататамі разглядаемых тапонімаў выражаны такімі прыназоўнікамі, як: **an** (Neunkirchen am Brand, Neunkirchen am Potzberg, Neunkirchen am Sand, Neustadt am Kulm, Neustadt am Main, Neustadt am Rennsteig, Neuburg an der Donau, Neuenburg am Rhein, Neuhaus an der Zenn, Neuhaus am Inn, Neuhaus am Rennweg, Neuhaus an der Pegnitz, Neustadt am Kulm, Neustadt am Rübenberge, Neustadt an der Aisch, Neustadt an der Donau, Neustadt an der Orla, Neustadt an der Weinstraße, Neuenstadt am Kocher, Neuhaus am Rennweg, Neustadt am Rübenberge, Neustadt an der Waldnaab, Neustadt an der Weinstraße, Altenmarkt an der Alz, Altenstadt an der Waldnaab), **in** (Neumarkt in der Oberpfalz, Neustadt in Holstein, Neustadt in Sachsen, Neufahrn in Niederbayern, Neustadt in Holstein, Neustadt in Sachsen.), **ob /oberhalb** (Neuhausen ob Eck), **auf** (Neuhausen auf den Fildern), **bei** (Neufahrn bei Freising, Neustadt bei Coburg, Altdorf bei Nürnberg, Neukirchen beim Heiligen Blut, Neukirchen bei Sulzbach-Rosenberg), **vor** (Neukirchen vorm Wald).

Тапанімічную выдзяляльную функцыю ў разглядаемых назвах выконвае таксама і другі кампанент. У выніку развіцця ўдакладняльнай функцыі цэльнаафармленыя назвы-складанні ператварыліся ў састаўныя тапонімы-арыенціры: Neuburg >Neuburg *an der Donau* > Neuenburg *am Rhein*; Neukirchen >Neukirchen-Vluyn; Neustadt >Neustadt *am Kulm*>Neustadt *am Rübenberge* >Neustadt *an der Aisch* >Neustadt *an der Donau* >Neustadt *an der Orla* >Neustadt *an der Waldnaab* >Neustadt *an der Weinstraße* >Neustadt *bei Coburg*> Neustadt-Glewe >Neustadt *in Holstein*>Neustadt *in Sachsen*; Neuburg >Neuburg *am Inn* >Neuburg *am Rhein* >Neuburg *an der Donau* >Neuburg *an der Kammel*; Neuendorf >Neuendorf *bei Elmshorn* > Neuendorf-Sachsenbande; Neuhaus >Neuhaus *am Inn* >Neuhaus *am Rennweg* > Neuhaus *an der Pegnitz*; Neuhausen >Neuhausen *auf den Fildern* > Neuhausen/Erzgebirge >Neuhausen *ob Eck* > Neuhausen/Spre; Neustadt (Dosse)>Neustadt (Hessen) >Neustadt (Wied) >Neustadt *am Kulm* >Neustadt *am Main* >Neustadt *am Rennsteig*>Neustadt *am Rübenberge* >Neustadt *an der*

Aisch > *Neustadt an der Donau* > *Neustadt an der Orla* > *Neustadt an der Waldnaab* > *Neustadt an der Weinstraße* > *Neustadt bei Coburg* > *Neustadt-Glewe* > *Neustadt/Harz* > *Neustadt in Holstein* > *Neustadt in Sachsen* > *Neustadt/Vogtland* > *Neustadt/Westerwald*; *Altheim* > *Altheim (Ehingen)* > *Altheim (Riedlingen)* > *Altendorf (Oberfranken)* > *Altendorf (Oberpfalz)* і інш.

Намі зафіксаваны таксама антанімічныя пары найменняў у форме прыназоўнікава-іменных канструкцый: *Neustadt an der Waldnaab* -- *Altenstadt an der Waldnaab*.

Характэрнай асаблівасцю такіх тапонімаў-арыенціраў з'яўляецца канкрэтная намінацыя: “па сваёй структуры прыназоўнікава-іменныя словазлучэнні блізкія да спалучэнняў агульных слоў, сінтаксічныя ўтвараюць канструкцыі няпоўных сказаў і ў той жа час выконваюць намінацыйную функцыю, уласціваю ўласным імёнам” [6, с. 12].

Аналіз тапонімаў вылучанай групы сведчыць, што ў адзінкавых найменнях *Altenhagen I*, *Altenhagen II* лічэбнік выступае своеасаблівым маркёрам і выконвае тапанімічную выдзяляльную функцыю і /стары — новы/. Лічэбнікі, па сутнасці, з'яўляюцца сінонімамі палярызацыйных атрыбутаў /стары — новы/.

БІБЛІАГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. Лемтюгова, В. П. Топонимия Минщины : автореф. дис. ...канд. филол. наук / В. П. Лемтюгова ; Акад. наук Беларус. ССР, Ин-т языкознания им. Я. Коласа. – Минск, 1966. – 24 с.
2. Смаль, Н. Р. Гідранімія і айканімія Пабужжа. Праблема ўзаемадзеяння : аўтарэф. дыс. ...канд. філал. навук : 10.02.01 / Н. Р. Смаль ; АН Беларусі, Ін-т мовазнаўства ім. Я. Коласа. – Мінск, 1995. – 20 с.
3. Прыгодзіч, М. Р. Словакладанне ў беларускай мове /М. Р. Прыгодзіч. – Мінск : БДУ, 2000. – 227 с.
4. Янушкевіч, С. А. Уласныя назвы населеных пунктаў Заходняй Гродзеншчыны : аўтарэф. дыс. ...канд. філал. навук : 10.02.01 / С. А. Янушкевіч ; Нац. АН Беларусі, Ін-т мовазнаўства ім. Я. Коласа. – Гродна, 1998. – 20 с.
5. Лемтюгова, В. П. Восточнославянская ойконимия апеллятивного происхождения / В. П. Лемтюгова. – Минск : Наука и техника, 1983. – 198 с.
6. Прыгодзіч, А. А. Да пытання аб назвах-арыенцірах у нямецкай тапаніміцы / А. А. Прыгодзіч // *Лингвистика, лингводидактика, лингвокультурология: актуальные вопросы и перспективы развития : материалы IV Междунар. науч.-практ. конф., Минск, 19–20 марта 2020 г. / БГУ ; редкол.: О. Г. Прохоренко (отв. ред.) [и др.]*. – Минск, 2020. – С. 314–320.